

experimental researches devoted to the given problem, it is revealed that quality of psychological firmness characterizes the mature person who has high level of intellectual and ethical culture, advanced creative abilities. It predetermines a rarity, if not uniqueness of the proof person. In article the structure of the basic components of professional firmness of the future practical psychologist is described: motivational, connotive, it is reflective-tsenosnyj also reguljativno-strong-willed components. Empirical research was based on S.Maddi's theory which is based on studying of problems of creative potential of the person and stress regulation.

Keywords: professional firmness, the person, motivation, "hardiness", self-affirmation, creativity, stress, psychological formation.

Отримано: 14.03.2011

УДК 37.013.77.

І.М. Білецька

Особливості рефлексії професійної діяльності молодих викладачів вишу

На проблемі навчання і виховання особистості, здобуття нею соціально виправданої і в той же час незалежної лінії життя сфокусована увага філософів і соціологів, психологів і педагогів. Тільки високоморальна, культурна, професійна особистість може сформувати і навчити іншу культурну особистість. З розвитком педагогічної рефлексії у викладача вишу пов'язано рішення багатьох кардинально важливих запитань: підготовка до самореалізації в педагогічній сфері (перш за все, відхід від шаблонів і стереотипів), вироблення програми вимог до себе, до процесу і результату професійної діяльності; усвідомлення змісту педагогічної складової професії; набуття зацікавленого, критичного відношення до різних її аспектів; послідовне збагачення професійного досвіду в педагогічній діяльності, доведення їх до рівня актуальних психолого-педагогічних і соціокультурних потреб. Відомо, що розвинутою рефлексією володіють не всі педагоги, відповідно виникає необхідність не тільки діагностувати рефлексивні дії і здібності до професійного мислення, але й компенсувати їх шляхом розвитку рефлексивної культури, що повинно забезпечити використання професійно-педагогічного мислення в навчально-виховному процесі. В даній статті представлений аналіз основних особливостей стану проблеми рефлексії і найбільш перспективних напрямків її подальшої розробки, а також основне дослідження було спрямоване на безсумнівну корисність рефлексії в педагогічній діяльності, звернуто увагу на причини, що гальмують

розвиток рефлексії, а також види рефлексії і особливості рефлексії молодих викладачів.

Ключові слова: рефлексія, молодий викладач, самосвідомість, педагогічна діяльність.

На проблеме учения и воспитания личности, овладения ее социально оправданой линии жизни сфокусировано внимание философов и социологов, психологов и педагогов. Только высокоморальная, культурная, профессиональная личность сможет сформировать и научить другую культурную личность. С развитием педагогической рефлексии у преподавателя высшего учебного заведения связано решения многих кардинально важных вопросов: подготовка к самореализации в педагогической сфере (в первую очередь уход от шаблонов и стереотипов), создание программы требований к себе, к процессу и результату профессиональной деятельности; осознание смысла педагогической составляющей профессии; приобретение заинтересованного, критического отношения к разным её аспектам, последовательное приумножение профессионального опыта в педагогической деятельности. Известно, что развитой рефлексией владеют не все педагоги, поэтому возникает необходимость не только диагностировать рефлексивные действия и способности к профессиональному мышлению, но и компенсировать их методом развития рефлексивной культуры, что должно обеспечить использования профессионально педагогического мышления в учебно-воспитательном процессе. В данной статье представлены анализ основных особенностей современного состояния рефлексии и наиболее перспективных направлений её дальнейшей разработки, а также основное исследование было нацелено на пользу рефлексии в педагогической деятельности, обращено внимание на причины, что тормозят развитие рефлексии, а также виды рефлексии и особенности развития рефлексии профессиональной деятельности молодых преподавателей.

Ключевые слова: рефлексия, молодой преподаватель, самосознание, педагогическая деятельность.

Соціально-економічні процеси, які розгорнулися в сучасному суспільстві, висувають підвищені вимоги до професіоналізму спеціалістів у будь-якій сфері діяльності. Важливою стороною професійної діяльності сучасного педагога стає поглиблене самопізнання, співвіднесення своїх особистісних особливостей з вимогами гуманістичної орієнтації у педагогічній взаємодії. Педагогу необхідно володіти не тільки професійними знаннями й уміннями, але й вміти творчо змінювати свою особистість з використанням психологічних знань і розвинутої здатності до рефлексії своєї професійної діяльності, відповідно об'єктивно існуючим моральним цінностям суспільства, а також власної індивідуальності.

Термін “рефлексія” у вітчизняній літературі вперше почав використовуватися в 30-40-х роках минулого століття. Рефлексія

(від лат. reflexio – звернення назад) – процес саморозуміння суб’єктом внутрішніх психічних актів і станів.

Різні аспекти рефлексії досліджувалися М.Й.Боришевським, В.В.Давидовим, С.Д.Максименком, Ю.І.Машбицем, В.А.Семиченко, І.М.Семеновим, О.Б.Старовойтенко, С.Ю.Степановим.

Найменш вивчена рефлексія в педагогічній діяльності. А педагогічна діяльність є за своєю природою рефлексивною. Така характеристика педагогічної діяльності міститься в працях М.Ю.Арутюнян, А.А.Бодальова, Б.П.Ковальова, В.О.Кривошеєва, Ю.Н.Кулюткіна, Л.А.Петровської, Г.С.Сухобської, Н.І.Пов’якель.

Якщо розглядати педагогічний процес в контексті “суб’єкт-суб’єктної парадигми” (А.А.Бодальов, Г.А.Ковальов), результативність впливу вчителя на учнів значно підвищується завдяки рефлексивним процесам. Ю.Н.Кулюткін вважає рефлексивне управління головним, центральним процесом професійно-педагогічної діяльності вчителя.

Професійне становлення фахівця зумовлене його готовністю до рефлексивної діяльності, зокрема до професійної рефлексії. Підготовка до рефлексивних дій як важлива особливість є обов’язковою в процесі професійного становлення майбутнього педагога, запорукою розвитку його професійних якостей, а також механізмом, який забезпечить у майбутньому неперервність професійного розвитку вчителя. С.Л.Рубінштейн вважав, що рефлексія забезпечує вихід із “повного поглинання безпосереднім процесом життя для вироблення відповідного ставлення до нього, зайняття позиції над ним, поза ним для судження про нього” [7].

Професійну рефлексію слід розглядати як спрямованість рефлексивного мислення на об’єкти професійної діяльності, якими є і розвиток професійних якостей. Згідно з особистісною парадигмою професійну рефлексію розглядають як один із методів самопізнання й самовдосконалення, як невід’ємну складову. Рефлексія в професійному становленні майбутнього вчителя є не лише засобом, а й метою навчання, не лише процесом самопізнання, але і змістом, джерелом особистісного досвіду, чинником актуалізації розвитку професійної культури.

Професійне становлення на основі розвитку професійної рефлексії та самовдосконалення охоплює оцінювання своїх можливостей і набуття відповідних якостей, потрібних для виконання професійних обов’язків.

Рефлексивні процеси в діяльності викладача проявляють себе як спроба зрозуміти і цілеспрямовано регулювати думки і вчинки

студентів; як процес проектування діяльності студентів; як самопізнання і самовдосконалення і як стимулювання інтелектуальної діяльності самих студентів.

Професійна рефлексія педагога охоплює такі явища і процеси, як усвідомлення цілей, засад, проблем навчально-виховної діяльності, проблем міжособистісного сприйняття та взаємодії викладача і студента, самоусвідомлення та самопізнання.

Предметна сфера професійної рефлексії педагога включає такі аспекти: по-перше, усвідомлення і розуміння всієї структури власних відношень і взаємовідношень з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу зі студентами, колегами й адміністрацією, відношення до предмета, який викладаєш, і до системи освіти взагалі.

По-друге, усвідомлення особливостей взаємовідносин усіх суб'єктів навчального процесу всередині учбового закладу як системи; по-третє, усвідомлення рівня своєї професійної компетенції, включаючи рівень знань, а також комунікативних, методичних і загальнопедагогічних знань та вмінь.

Рефлексія як один із основних психологічних механізмів, що забезпечує функціонування внутрішнього плану предметної діяльності (мислення, пам'ять, сприймання, прогноз, контроль тощо), як система, що саморегулюється, включає в себе такі моменти діяльності, як зіставлення її умов і цілей, виявлення наявних у ситуації та досвіді суб'єкта засобів перетворення об'єкта праці, визначення їх достатності (або недостатності) для досягнення мети, вироблення поетапної стратегії і тактики, врахування та обробку зворотної інформації, що свідчить про міру адекватності цілям кожного етапу розв'язання професійного завдання.

Усвідомлюючи свою дію, суб'єкт діяльності оцінює поставлену мету з точки зору перспективи успіху, здійснює її корекцію з урахуванням різних норм, відчуває себе відповідальним за можливі результати, обмірковує їх наслідки для себе та для інших, виходить за межі актуальної ситуації. Це може бути усвідомленням того, як він сприймається й оцінюється іншими людьми та групами, оцінка взаємодії з ними [3].

В цілому професійна рефлексія є психологічним механізмом, за допомогою якого педагог постійно визначає ступінь розходження між власними уявленнями про ефективного й успішного педагога взагалі (ідеальний образ педагога), уявлення про себе як про педагога (ідеальний образ Я – ідеального педагога) і реальним рівнем успішності й ефективності (Я – реальне викладача).

Молодий викладач може успішно функціонувати в новому середовищі, якщо володіє певними особистісними і поведінковими

навичками, серед яких можна виділити діловитість, активність, енергійність, відповідальність, професіоналізм, компетентність, здатність до побудови альтернативного життєвого вибору і готовності до найбільшої кількості варіантів розвитку подій [3].

Викладач повинен постійно слідкувати за собою, перевіряти правильність своїх дій, коректувати їх. Збільшення уваги до особистості студента та інших людей, яке складає найближче професійне оточення викладача, вимагає від педагога вміння ставати на позицію іншої людини й аналізувати свою особистість, свої дії з точки зору значимості інших, що суттєво впливає на процес самовиховання особистості викладача і регуляцію його педагогічної діяльності. Такий підхід сприяє викоріненню шаблонів у педагогічній діяльності, передбачає багатозначність і варіативність рішень. Це можливо при наявності у викладача рефлексії – важливого компонента творчості.

В. Г. Богін виділяє три групи причин гальмування рефлексії в освітньому процесі і підміні діяльності поведінковим процедурам: філософсько – гносеологічні фактори; фактори соціокультурного характеру; педагогічні (дидактичні) фактори.

Велике значення для становлення професійної самосвідомості мають вкладні ситуації, які перешкоджають активності особистості в досягненні цілей педагогічної діяльності. Їх вирішення приводить до таких психічних новоутворень, як особистий досвід, індивідуалізація, зміна провідних психологічних механізмів на різних етапах професіоналізації і т.п. У процесі професійної адаптації рефлексивні механізми забезпечують подолання суб'єктом труднощів у професійній діяльності [3].

Шлях від молодого до досвідченого викладача – це шлях долання суперечностей, оволодіння способами, формами діяльності, розвитку самосвідомості у процесі професійного становлення педагога, в ході якого цінності освіти в свідомості молодого викладача повинні бути актуалізовані і трансформовані у цілі, які реалізуються адекватними засобами, що якраз і стає свідченням високого рівня розвитку самосвідомості і зрілості рефлексії професійної діяльності.

Якщо викладач негативно ставиться до себе, то на тлі незадоволеності собою рефлексія є засобом самопригнічення, і, навпаки, за позитивного ставлення, коли особистість приймає себе та переживає себе як цінність, рефлексія функціонує як самодостатній і конструктивний засіб саморозвитку [8].

На думку В.О.Кривошеєва, який досліджував комунікативну рефлексію, особливості функціонування комунікативної рефлексії

молодих викладачів визначається характером адаптації до професійної ролі, ступенем референтності осіб, у відношеннях з якими вона проявляється, професійно-рольовими позиціями молодих викладачів по відношенню до різних референтних груп і особливостей відношень з ними [5,6].

А.В.Карпов виділяє три головних види рефлексії за так званим “часовим” принципом: ситуативну (актуальну), ретроспективну і перспективну рефлексії [2].

Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб’єкта до співвіднесення своїх дій і ситуацій і їх координація у відповідності зі змінними умовами та власним станом. Поведінковими проявами і характеристиками цього виду рефлексії є час обдумування суб’єктом своєї діяльності; те, наскільки часто він звертається до аналізу того, що відбувається; ступінь розгорнутості процесів прийняття рішень; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях.

Ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності і подій, що відбулися в минулому. В цьому випадку предмети рефлексії – мотиви і причини того, що відбулося; зміст минулої поведінки, а також його результативні параметри і також допущені помилки. Ця рефлексія виражається в тому, як часто і наскільки довго суб’єкт аналізує і оцінює минулі події, чи схильний він взагалі аналізувати минуле і себе в ньому.

Перспективна рефлексія пов’язана з функцією аналізу діяльності, яка має відбутися, поведінка; планування і прогнозування можливих наслідків. Її основні поведінкові характеристики: ретельність планування деталей своєї поведінки, кількість звернень до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє.

В результаті проведеного дослідження А.В.Карпов [2] доводить, що не тільки низька (що цілком природно), але і дуже висока рефлексивність є причиною зниження ефективності управлінської діяльності, тому наступним нашим кроком з вивчення рефлексії буде дослідження і виявлення рівнів професійної рефлексії молодих викладачів (стаж роботи до 5 років) і досвідчених викладачів (стаж роботи більше 10 років), а також створення програми для розвитку професійної рефлексії.

Ознаки зрілості професійної рефлексії:

- 1) усвідомлення вчителем невідповідності (протиріччя) між реальним і бажаним станом справ;
- 2) об’єм і ступінь диференційованості знань викладачем своїх досягнень і недоліків роботи;

3) усвідомлення труднощів в педагогічній роботі;

4) ступінь відповідності (адекватності) оцінки і самооцінки різних сторін професійно – педагогічної діяльності.

При аналізі професійної рефлексії виділяються два основні типи механізмів [7,8]: контрольно-оцінний та конструктивно-креативний. Перший, контрольно-оцінний, механізм полягає в контролі за протіканням процесу діяльності, оцінці реальності цілей та відповідності засобів для їх досягнення, зіставлення отриманих результатів із початковою метою. Причому, чим виразніше визначена мета, тим легше здійснити контроль. За високого рівня розвитку контролю існує чітка відповідність отриманих результатів поставленій меті. На основі відповідних критеріїв і показників ефективності та оптимальності протікання контрольної професійної діяльності суб'єкт самостійно порівнює отриманий результат із поставленою метою. При середньому рівні така відповідність, ймовірно, буде частковою, а за низького – відсутньою. При цьому в двох останніх випадках суб'єкт самостійно не може побачити невідповідність отриманих результатів поставленій меті. Конкретно дія контрольно-оцінного механізму полягає у самоконтролі, самооцінці, ідентифікації, оцінці цілей та контролі за їх досягненням в інших осіб.

Другий, конструктивно-креативний рефлексивний механізм діє на вищому, творчому рівні здійснення діяльності. Завдяки його дії відбувається оптимізація діяльності шляхом інтеграції предметних знань, технологій досягнення цілей, аналізу результатів спостережень або експерименту й тісно пов'язаний із творчим мисленням.

М.Савчин [8] вважає, що здатність до професійної рефлексії як інтегративна освіта містить ряд складових, а саме:

1) інтелектуальну як ядро рефлексії (відповідні розумові операції);

2) екзистенційно-практичну (наявність у професійному досвіді людини багажу рефлексивно-перцептивних знань та вмінь: уявлення про власне “Я” як суб'єкта діяльності (самооцінка, рівень домагань, соціальні очікування професіоналів, прийоми самоприйняття, самоосмислення тощо);

3) спонукальну (потреби професійної самореалізації та саморозвитку).

Навчитися рефлексії – це приблизно те ж саме, що навчитися усвідомлювати власну діяльність. І навчитися цьому не надто важко. На першому етапі це означає ставити дуже прості запитання: “Що я роблю (робила)? Як я це роблю (робила)? Чому я дію (діяла) в цьому випадку так, а не інакше – і відповідати на них.

Тут діє два механізми – зупинка і фіксація.

Зупинка : необхідно зупинити потік діяльності і якби вийти за її межі. Це не завжди просто – звільнити декілька вільних хвилин серед робочого дня і трішки більше ввечері. А інколи приходиться виходити свідомості за межі діяльності, не зупиняючи її (ситуація поточної рефлексії). Ви проводите заняття, все “як завжди”, і раптом ви бачите, що якість студенти зайняті чимось своїм.

У вас настає “роздвоєння свідомості”: ви продовжуєте вести заняття і одночасно задаєте собі питання: “Що сталося? Можливо, моє мовлення занадто монотонне? (Це вже фіксація на діяльності.) Що застосувати? Зробити зауваження? Або змінити темп мовлення? Або свідомо допустити помилку, щоб привернути увагу всіх?

Приблизно так і працює наша рефлексія.

Для розвитку в студентів і викладачів рефлексії у навчально-виховному процесі ВНЗ потрібні такі умови:

а) вербальний і невербальний зворотній зв'язок (оцінка оточуючих);

б) порівняння себе з іншими;

в) самоспостереження за своїми думками, почуттями, вчинками (того, що відбулося) для подальшого управління самим собою;

г) зіставлення свого “Я-сьогоднішнього” з “Я-вчорашнім” і “Я-ідеальним”.

Рефлексія має велике значення для розвитку як окремої особистості, так і колективів, соціальних спільностей:

- по-перше, рефлексія приводить до цілісного уявлення, інформації про цілі, зміст, способи і засоби своєї діяльності;
- по-друге, дозволяє критично віднестися до себе і своєї діяльності в минулому, теперішньому і майбутньому;
- по-третє, робить людину, соціальну систему суб'єктом своєї активності [1].

Отже, процес підготовки спеціалістів з гуманістичною орієнтацією, яка функціонує в системі “людина-людина” повинен включати психолого-педагогічні рефлексивні методи, які дозволяють підвищити ефективність навчальної діяльності, освоїти майбутню професію і здійснити особистісний ріст і розвиток навчаючих.

Список використаних джерел

1. Ерохина Т.А. Ретроспекция научного знания в контексте формирования у студентов умений рефлексии / Т.А.Ерохина// Педагогические науки. – 2008. – №4. – С.22-25.
2. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика её диагностики / А.В.Карпов// Психологический журнал. – 2003, том 24. – №5 – С.45-57.

3. Кандыбович Л.В. Психологическое сопровождение становления профессионального самопознания молодых педагогов / Л.В.Кандыбович // Мир психологии. – 1999. – №2. – С.21- 24.
4. Лаухина И.В. Адаптация молодых специалистов в коллективе / И.В.Лаухина// Педагогические науки. – 2008. – №4. – С. 129-131.
5. Орлов В.Ф. Професійне становлення вчителя як предмет педагогічних досліджень / В.Ф.Орлов// Педагогіка і психологія. – 2005. – №1 (46). – С.43-51.
6. Орлов В.Ф. Развитие профессионально-личностной рефлексии мастера п/о / В.Ф.Орлов// Профессиональное образование. – 2001 – №3. – С.6-8.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
8. Савчин М. Студент. Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності фахівця / М.Савчин// Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №2. – С. 137-146.

Problemi training and education of the person, just get her socially and at the same time an independent line of life focused attention of philosophers and sociologists, psychologists and educators. Only moralist, cultural, professional person can teach another to form and cultural identity. With the development of teacher reflection in teacher vyshu related solutions to many fundamentally important questions: self preparation for the pedagogical area (primarily a departure from the patterns and stereotypes), making the program requirements to himself to the process and result of professional activities, awareness of the meaning of pedagogical component profession, acquiring an interested, critical attitude to its different aspects, consistent enrichment of professional experience in educational activities, bringing them to the level of current psychological and educational and cultural needs. It is known that reflection have not developed all the teachers, respectively there is a need not only to diagnose a reflexive action and thinking skills to a professional, but compensate by developing reflexive culture that ought to ensure that the vocational and pedagogical thinking in the educational process. This article presents an analysis of the main features of the problem of reflection and the most promising directions for its further development, as well as basic research has been directed to the undoubted value of reflection in educational activities, referred to the causes that impede the development of reflection and the kinds of reflections and reflection characteristics of young teachers.

Keywords: reflection, a young teacher, self-awareness, educational activities.

Отримано: 17.02.2011